

Strukturális igazságtalanság és a felelősség problémája¹

Kapelner Zsolt

zsolt.k.kapelner@uit.no

University of Tromsø – The Arctic University of Norway

Absztrakt

Az igazságtalanságok egy sajátos osztályát képezik a *strukturális igazságtalanságok*, amelyeknek nem igazságtalanul eljáró, felelőtlen kormányok, törvényhozó testületek, csoportok vagy egyének a forrásai, hanem *igazságtalan társadalmi struktúrák*. Ilyen igazságtalan társadalmi struktúra például a patriarchátus, a strukturális rasszizmus, az igazságtalan társadalmi egyenlőtlenségekért felelő osztályszerkezet. Kit terhel a felelősség ezen igazságtalanságok létrehozásáért és megszüntetéséért? E kérdésre a legnagyobb hatású választ a kortárs szakirodalomban alighanem Iris Marion Young elmélete adja. Young szerint senkinek nem tulajdoníthatunk egyéni *retrospektív* felelősséget a strukturális igazságtalanságért, senkit nem hibáztathatunk vagy számoltathatunk el értük, ám mindenki, aki valamilyen módon kapcsolódik ezekhez az igazságtalan társadalmi struktúrákhoz *prospektív* felelősséget visel azok felszámolásáért. Young elméletét számos kihívás érte az elmúlt évtizedben. Ebben a tanulmányban megmutatom, hogy Young elmélete megvédhető a két legfontosabb ellenvetéssel szemben.

Structural injustice is a special class of injustice which stems not from unjust or negligent governments, legislatures, groups of individuals, but from unjust social structures. Such social structures include the patriarchy, structural racism, and the class structure generating unjust social inequalities. Who is responsible for creating and abolishing such structural injustices? The most influential answer to this question is provided by Iris Marion Young's theory. Young argues that no one bears backward-looking responsibility for structural injustice, i.e., no one can be blamed or held to account for them, but everyone who is socially connected to unjust structures bears forward-looking responsibility to abolish them. Numerous challenges were raised against Young's theory in recent years. In this paper I argue that it can be defended against the most important challenges.

¹ Ez a tanulmány a Research Council of Norway által finanszírozott GOODINT Project támogatásával jött létre, projekt szám: 313846. This article has been supported by the GOODINT Project, funded by the Research Council of Norway, project no. 313846.

Az igazságtalanságnak számtalan különféle formája vesz minket körül. Zsarnoki kormányok igazságtalanul korlátozhatják az állampolgárok szabadságjogait, katonai nagyhatalmak igazságtalan háborúkat indíthatnak, előítéletektől vezérelt törvényhozók felszámolhatják vallási, etnikai, szexuális kisebbségek esélyegyenlőségét, óriásvállalatok felelőtlen ipari vagy pénzügyi tevékenysége környezeti vagy gazdasági válságokat idézhet elő igazságtalan terheket róva a környezetre vagy a világgazdaságra, és így tovább. Az igazságtalanságok egy sajátos osztályát képezik a *strukturális igazságtalanságok*, amelyeknek nem igazságtalanul eljáró, felelőtlen kormányok, törvényhozó testületek, csoportok vagy egyének a forrásai, hanem *igazságtalan társadalmi struktúrák*. Ilyen igazságtalan társadalmi struktúra például a *patriarchátus*, a *strukturális rasszizmus* – az úgynevezett „fehér felsőbbrendűséget” fenntartó társadalmi struktúrák –, az igazságtalan társadalmi egyenlőtlenségeket fenntartó *osztályszerkezet* is.

Kit terhel a felelősség ezen igazságtalanságok létrehozásáért és megszüntetéséért? E kérdésre a legnagyobb hatású választ a kortárs szakirodalomban alighanem Iris Marion Young (2011) posztumusz megjelent könyvében, a *Responsibility for Justice*-ban találjuk. Young úgy véli, senkinek nem tulajdoníthatunk egyéni *retrospektív* felelősséget a strukturális igazságtalanságért, senkit nem hibáztathatunk vagy számoltathatunk el értük, és senkitől nem követelhetünk kompenzációt ezen igazságtalanságok miatt, hiszen azok számtalan egyéni interakció aggregált eredményeként jönnek létre és nem állnak meghatározott egyének vagy csoportok befolyása alatt. Ugyanakkor mindenki, aki valamilyen módon kapcsolódik ezekhez az igazságtalan társadalmi struktúrákhoz *prospektív* felelősséget visel azok felszámolásáért: lépéseket kell tennie azért, hogy másokkal közösen átalakítsa e társadalmi struktúrákat, megszüntesse a belőlük fakadó igazságtalanságot. Young elméletét számos kihívás érte az elmúlt évtizedben. A következőkben megmutatom, hogy Young elmélete megvédhető a két legfontosabb ellenvetéssel szemben.

Strukturális igazságtalanság

Elsőként érdemes pontosabban meghatározni, mit is értünk strukturális igazságtalanságon. Young, aki a fogalmat bevezette a kortárs diskuzusba² rendszerint a következő példával illusztrálja azt: Anna³ egyedülálló anyaként neveli gyerekeit egy alacsony, de a család számára elfogadható megélhetést biztosító fizetésből. Azonban a környék, ahol Anna és családja él, rohamosan dzsentrifikálódik, Anna sejti, hogy hamarosan az ő lakbérét is felemelik, és mivel

² Lásd: Young (1990, 2002, 2003, 2006a, 2006b, 2011).

³ Young eredeti példájában: Sandy.

már így is szűkösen jöttek ki a fizetéséből, úgy dönt, úgy lakás után néz. Sajnos rá kell jönnie, hogy a lakberek városszerte emelkednek, a megfizethető és jóállapotú lakások rendkívül távol esnek a munkahelyétől, az ingázás gyakorlatilag megoldhatatlan volna a gyerekek mellett, hacsak nem fektet be egy autóba, ekkor azonban nem marad elég pénze kifizetni a kauciót az új lakásra. Annának van lehetősége ugyan állami segítséget igényelni, de az ügyintézés lassú, az intézmények túlterheltek, így Anna és családja a hajléktalanság szélére kerül (Young 2011. 43-44).

Young első megállapítása, hogy Anna igazságtalanság áldozata (Young 2011. 45): igazságtalan, hogy egy egyedülálló anya és gyerekei ilyen helyzetbe kerüljenek. Ezzel nem egyszerűen annyit állítunk, hogy Anna helyzete *sajnálatos*: nyilvánvalóan sajnálatos, hogy Anna ilyen helyzetben találja magát, ahogyan sajnálatos lenne az is, ha természeti katasztrófa döntené romba a lakását. A természeti katasztrófa azonban önmagában nem teszi *igazságtalanság* áldozatává Annát. Anna annyiban igazságtalanság áldozata, amennyiben az őt ért károk – a hajléktalanság fenyegetése – *jogtalanok*: nem abban az értelemben, hogy a hatályos jogszabályok által tiltottak, hanem abban az értelemben, hogy Anna jogosan várná el, hogy az efféle károkkal szemben védelmet élvezzen, másként, hogy az a tény, hogy ilyen helyzetbe került, nem pusztán *rossz*, hanem *helytelen*.⁴

Young második megállapítása, hogy az Annát ért jogtalanosság, igazságtalanság forrása nem egyetlen személy vagy csoport valamely jól meghatározható cselekedete (Young 2011. 47-48): senkinek nem kell jogtalanosságot *elkövetnie* Annával szemben ahhoz, hogy Anna e jogtalanosság áldozatává váljék. A jogtalanosság forrása azokban a társadalmi struktúrákban keresendő, amelynek Anna része. Elgondolhatjuk például, hogy Anna főbérelője nem kapzsiságból vagy nyereszkedési vágyból emeli a lakbéréket, csupán a lakáspiaci trendeket követi, és az ebből származó bevételeket jótékony célokra fordítja. Szintén elgondolhatjuk, hogy e lakáspiaci trendek nem ingatlanspekulánsok mesterkedése, vagy egyéb aljas üzelmek révén emelkedik, hanem egyszerű lakásvásárlók és eladók szokványos és erkölcsileg megengedhető döntései révén. Végül az állami segítségnyújtó szervek gyatra működése sem szükségképpen korrupció vagy hanyagság eredménye, származhat régről örökölt erőforráshiányból, jóhiszeműen meghozott, ám utólag nem várt nehézségeket okozó adminisztratív döntésekből, és így tovább. Egyszerűen elgondolhatjuk, hogy Annával szemben senki semmilyen jogtalanosságot nem követ el, hogy azokon az intézményeken és rendszereken belül, amelyek meghatározzák Anna lakhatáshoz való hozzáférést – a lakáspiactól a munkaerőpiacon át az állami újraelosztásért

⁴ A „jogtalan” és „jogtalanosság” kifejezéseket itt az angol „wrong” és a német „unrecht”, „das Unrecht” megfelelőiként használom.

felelős szervekig – mindenki jóhiszeműen és erkölcsileg el nem ítéhető módon jár el, e rendszerek működése összességében mégis a hajléktalanság szélére sodorja Annát.

A valóságban ilyen helyzet természetesen ritkán áll elő. Sokkal valószínűbb az, hogy Annával szemben lakáskeresése során bizonyos személyek – alighanem többen is – jogtalanságot követnek el: szexista főbérloők, korrupt köztisztviselők, és megannyi a hétköznapi interakciók szintjén jelentkező jogtalanság járulhat hozzá helyzeté súlyosbodásához. Ugyanakkor ezek az egyedi jogtalanságok önmagukban nem szükséges és nem is elégséges feltételei annak, hogy az Annát ért jogtalanság – lakhatási kilátásainak összeomlása – előálljon. Azok az egyedi, hol jogtalan, hol erkölcsileg nem kifogásolható cselekedetek, amelyek összességükben a hajléktalanság szélére sodorják Annát csupán azok miatt a *társadalmi struktúrák* miatt képesek előidézni ezt a jogtalanságot, amelyekben belül végrehajtják őket.

Mit értünk itt pontosan társadalmi struktúrán? Ennek a politika- és társadalomelméletben gyakran használt fogalomnak nincs egységes meghatározása a szakirodalomban.⁵ A következőkben Young (2006b, 2011) és Sally Haslanger (2016, 2018) elméleteit követem. Ezek alapján a következő elemzést adhatjuk: minden emberi társadalomban számtalan szokás, hagyomány, előítélet, ideológia, habitus, gyakorlat vezérli azt, hogy a társadalom egyes tagjai különféle kontextusokban miként lépnek érintkezésbe egymással. A társas érintkezést befolyásoló megannyi tényező összejátéka az emberközi interakciókon belül szisztematikus eltéréseket, sajátos, nagyléptékű mintázatokat, stabil – jóllehet, folytonosan alakuló – gyakorlatokat és e gyakorlatok rendszereit hozhatja létre. E mintázatok és gyakorlatok egymással sajátos viszonyban álló pozíciókba rendezik a társadalom tagjait. E sajátos viszonyt az egyes pozíciók közt fennálló szisztematikus hatalmi, illetve erőforrásbeli különbségek határozzák meg. Az ilyen viszonyrendszereket nevezem a továbbiakban társadalmi struktúráknak. A társadalmi struktúrák tehát az emberi társadalmakban végbemenő miriád mindennapi interakcióban fellelhető nagyléptékű mintázatok, amelyek e társadalmakon belül *strukturális pozíciókat* határoznak meg, e strukturális pozíciók között pedig valamilyen módon társadalmi javakat osztanak el, így státuszt, hatalmat, jövedelmet, esélyeket, és így tovább.

Anna helyzete számos különféle társadalmi struktúra kölcsönhatásának eredményeként áll elő, mint például a nők és férfiak viszonyát meghatározó társadalmi-nemi viszonyok – a patriarchátus –, vagy a jövedelem és vagyon eloszlását (részben) meghatározó osztályszerkezet, az állami szervek működését befolyásoló lokális és globális gazdasági és politikai háttérstruktúrák, amelyek együttesen azt eredményezik, hogy alacsony keresetű egyedülálló

⁵ Néhány különféle megközelítéshez lásd: Giddens (1979), Andorka (2006), Martin (2009), Éber (2020).

anyaként Anna és a hozzá hasonlók sokkal inkább kitettek a lakáspiaci változások káros hatásainak, mint mások. Young úgy véli, az a tény, hogy a fennálló társadalmi struktúrák ilyen módon sérülékenyebbé tesznek bizonyos társadalmi csoportokat a társadalmi igazságtalanság egy sajátos formája: strukturális igazságtalanság. Olyan igazságtalanság tehát, amely nem egyes egyének vagy csoportok közötti igazságtalan bánásmód, szándékos károkozás vagy hanyagság révén áll elő, hanem miriád interakció által konstitutált, senki által meg nem tervezett és senki közvetlen befolyása alatt nem álló társadalmi struktúrák eredményeként. Young és sokan mások úgy vélik, a strukturális igazságtalanság fogalma alapvető jelentőségű a jelenkor társadalmi problémáinak megértéséhez, hiszen e fogalom körébe tartoznak nem csak az Anna lakhatási nehézségeihez tartozó esetek, de e fogalom segítségével elemezhetjük legjobban a nemek közti társadalmi egyenlőtlenségeket, a patriarchátus fogalmát, a strukturális rasszizmus különféle eseteit, a globális igazságtalanságok számos esetét, sőt a klímaváltozást is (Anderson 2010, Parekh 2011, Eckersley 2016, Lu 2017, Nuti 2019, Powers-Faden 2019).

Az egyéni felelősség problémája

Ha a strukturális igazságtalanság valóban ilyen súlyos problémát jelent, akkor felmerül a kérdés: ki és mit tehet a strukturális igazságtalanságok felszámolásáért? Ez a kérdés azért jelent filozófiai problémát, mert ahogy az előző szakaszban láttuk, a strukturális igazságtalanságok nem vezethetők vissza egyetlen személy vagy csoport meghatározott cselekedeteire sem. Így például még ha Anna bizonyos főbérlok szexista diszkriminatív magatartása miatt nem talált is lakást, e főbérlok egyéni diszkriminatív magatartása akkor sem felelős azokért a strukturális háttérfeltételekért, amelyek miatt Anna ki van téve a főbérlok kénye-kedvének, amelyek miatt nem tud állami segítségért folyamodni, vagy amelyek miatt nem tud jobban fizető állást találni, hogy lakások szélesebb körét engedhesse meg magának. Annát a szexista főbérloival való interakcióiban éri ugyan *interakciós igazságtalanságok*, ám ezek nem azonosak azzal a *strukturális igazságtalansággal*, amelynek végül áldozatul esik. A strukturális igazságtalanságért – úgy tűnik – bizonyos értelemben senki sem felelős.

Ha azonban így van, ha tehát a strukturális igazságtalanság bizonyos értelemben senkinek nem a hibája, akkor pontosan milyen alapon várhatjuk el bárkitől, hogy tegyen valamit ellene? Hogyan válaszolhatnánk valakinek, ha nekünk szegezné a kérdést: „mégis miért kellene éppen *nekem* magamra vállalnom a strukturális igazságtalanságok felszámolásának – távolról sem csekély – terheit?” A kérdés jogos: életünk megannyi kihívással szembesít minket, megannyi erkölcsi követelménynek kell megfelelnünk, az interakciós igazságtalanságok megannyi válfajával kell megküzdenünk – a zsarnoki kormányoktól az igazságtalan háborúkon át a

szexista főbélőig. Ha embertársainkkal szemben még további követelményeket kívánunk támasztani, pontosan meg kell tudnunk határozni, kivel szemben és pontosan milyen alapon támaszthatjuk ezeket.

Young a következő megoldást adja erre a problémára: meg kell különböztetnünk a felelősség kétféle formáját. Felelősségről egyrészt beszélünk *retrospektív* értelemben, múltbeli jogtalanságokért viselt felelősségként, amikor is a fő kérdés az, hogy kit hibáztathatunk, kit ítélehetünk el, és kire háríthatjuk a jogtalanság jóvátételének terheit (Young 2011, 97). Másrészt azonban beszélünk felelősségről *prospektív*, jövőre vonatkozó értelemben is (Young 2011, 96). A prospektív felelősség kérdése nem az, kit ítélehetünk el vagy hibáztathatunk valamely múltbeli jogtalanságért, hanem, hogy kinek a feladata, kinek a felelőssége valamely jövőbeni jogtalanság elkerülése, vagy valamely jövőbeni jó létrehozása.

Young amellet érvel, hogy a struktrális igazságtalanságok létrehozásáért és fenntartásáért senki nem visel retrospektív felelősséget – hiszen nincs egyetlen személy vagy csoport, aki hibáztatható lenne a struktrális igazságtalanságok létrehozásáért –, azonban az igazságtalan struktrák felszámolásáért mindenki prospektív felelősséget visel, aki valamilyen módon kapcsolódik a szóban forgó struktrákhoz, vagyis aki ágensként részese a személyközi interakciók azon hálózatának, amely létrehozza és fenntartja azt. Senkitől nem várhatjuk, hogy vezekeljen a struktrális igazságtalanságok létrehozásának és fenntartásának bűnéért, azonban mindannyiunk feladata, hogy hozzájáruljunk az igazságtalan társadalmi struktrák lebontásához. A struktrális igazságtalanság elleni küzdelem „nem adósságokat akar törleszteni, hanem eredményeket elérni” (Young 2004, 379). E prospektív felelősség mértéke természetesen nem egyenlően oszlik el az érintettek között. A kollektív cselekvés képessége, az erőforrások, a privilégiumok megoszlása mind befolyásolják a felelősség eloszlását, ám Young elmélete szerint minden érintett – beleértve a struktrális igazságtalanságok áldozatait is – legalább *pro tanto* prospektív felelősséggel bír ezen igazságtalanságok felszámolására (Young 2011, 105). Ezt nevezi Young a struktrális igazságtalanságokért viselt felelősség *társadalmi kapcsolat modelljének* (social connection model).

Mit ír elő pontosan ez a modell? Young hangsúlyozza, hogy struktrális igazságtalanságok felszámolása kollektív politikai cselekvést igényel. E kollektív politikai cselekvés célja azoknak a nagyléptékű cselekvési mintázatoknak a megváltoztatása, megszüntetése, amelyek a hatalom és a javak igazságtalan elosztásáért felelnek a társadalmi struktrákon belül. Ez jelenti egyebek mellett olyan politikai és jogi reformok kikényszerítését, amelyek átalakíthatják a jövedelem és a vagyon elosztását a társadalom belül, azoknak az ideológiai alakzatoknak a lebontását, amelyek megátolják az egyéneket saját struktrális pozíciójuk felismerésében és a kollektív

cselekvésben (Hayward 2017), és adott esetben magában foglalhatja a közvetlen cselekvés – sztrájk, szabotázs stb. – különféle formáit is (Powers–Faden 2019, 235-70). Young úgy véli, a strukturális igazságtalanságokkal kapcsolatos felelősségünk elsődlegesen abban áll, hogy a tőlünk telhető leghatékonyabb módon vegyünk részt a strukturális igazságtalanságok felszámolására irányuló kollektív politikai cselekvés megszervezésében.

Young elméletével szemben kétféle ellenvetést szokás felhozni (McKeown 2021). Az első szerint igenis tulajdoníthatunk retrospektív felelősséget a strukturális igazságtalanságok létrejöttéért egyes egyéneknek és csoportoknak. Ha ez így van, akkor a strukturális igazságtalanságokért viselt felelősségünk nem merül ki a strukturális változásra irányuló kollektív politikai cselekvés hathatós megszervezésében, de magában foglalja a retrospektív felelősséget viselő egyének elszámoltatását és annak kikényszerítését is, hogy ezek a felelős egyének valamilyen módon kompenzálják a strukturális igazságtalanságok áldozatait. A második ellenvetés azt vonja kétségbe, hogy egyéni retrospektív felelősség hiányában Young helyesen azonosítja-e a társadalmi kapcsolatot mint a prospektív felelősség alapját. A következőkben ezt a két ellenvetést elemzem és amellet érvelek, hogy Young elmélete mindkettővel szemben megvédhető.

Retrospektív felelősség

Young alighanem legvitatottabb állítása, hogy a strukturális igazságtalanságokért egyetlen egyén vagy csoport sem visel retrospektív felelősséget. Egyrészt érvelhetünk úgy, hogy Young a strukturális igazságtalanságok egy túlzottan idealizált modelljével dolgozik. Young olyan eseteket vizsgál, amelyekben a strukturális igazságtalanság egyénileg ártalmatlan interakciók előre nem látott és nem szándékolt eredményeként áll elő, mint például a közlegelők tragédiája esetében. A strukturális igazságtalanság valóságos eseteiben azonban szinte mindig találhatunk az igazságtalan struktúrákon belül működő olyan hatalommal és befolyással bíró szereplőket – államokat, nagyvállalatokat, érdekcsoportokat stb. –, amelyeknek képesek a strukturális háttérfeltételek hathatós formálására, ám ezt rosszindulatból vagy hanyagságból megtagadják, az ilyen ágensek pedig igenis retrospektív felelősséget viselnek a strukturális igazságtalanságokért (Barry–Ferracola 2013, ld. Jugov 2017).

Erre a kihívásra a következő választ adhatjuk. Vegyük a strukturális igazságtalanság egy speciális esetét: a klímaváltozást és az általa előidézett ökológiai, társadalmi, gazdasági válságokat. Bár a klímaváltozásra gyakran úgy gondolunk, mint számtalan egyéni cselekvés szándékolatlan kimenetére – egyenként ártatlan közlekedési, fogyasztási és életmóddal kapcsolatos szokások eredményére –, a valóság az, hogy az üvegházhatású gázok (ÜHG-k)

globális kibocsátásának legnagyobb részéért egy maroknyi óriásvállalat felelős (Griffin et al. 2017). Nem arról van szó – érvelhetnénk –, hogy az egyéni életvitelünkből adódó, önmagukban ártalmatlan ÜHG kibocsátások összeadódva klímakatasztrófához vezetnek: a klímakatasztrófa fenyegetése egy szűk csoport – a szóban forgó nagyvállalatok – bűne. Vegyük észre ugyanakkor, hogy e nagyvállalatok olyan globális struktúrák között folytatják tevékenységüket, amelyek létrehozásában és fenntartásában azonban mindannyian részt veszünk. Ezek a nagyvállalatok sem bocsátanak ki annyi ÜHG-t, ha nem létezne a kapitalista világgazdaság globális rendszere, amelyen a termelés, a szállítás és az értékesítés elsődlegesen fosszilis energiaforrásokon alapuló rendszereken belül valósul meg.

A fosszilis energiaforrásokra épülő globális kapitalizmust azonban nem egy maroknyi nagyvállalat hozza létre és tartja fenn, annak létezése és működése a különféle társadalmak és társadalmi csoportok tagjainak folytonos hozzájárulását és részvételét igényli.⁶ Fogyasztók és munkások nélkül nem létezne a globális kapitalizmus, és nem léteznének az ÜHG-k kibocsátásáért nagyrészt felelős nagyvállalatok sem. E nagyvállalatok jelentős kibocsátásai nem valósulhatnak tehát meg a fosszilis kapitalizmus háttérstruktúrái nélkül, ezek a struktúrák pedig nem állnak a nagyvállalatok irányítása alatt. Ha ezek a struktúrák igazságtalanok, úgy ez az igazságtalanság épp úgy nem írható a nagyvállalatok számlájára, ahogy az egyéni fogyasztókéra sem. Ez persze nem jelenti, hogy az e struktúrákon belül elkövetett *interakciós igazságtalanságokért* – például, ha az igazságos klímapolitikai törekvéseket szánt szándékkal hátráltatják – ne viselnének retrospektív felelősséget. Ezt azonban meg kell különböztetnünk a strukturális igazságtalanságért magáért viselt felelősségtől. A struktúrákon belül fennálló hatalmi és hozzájárulásbeli különbségek önmagukban nem cáfolják tehát Young elméletét: az igazságtalan társadalmi struktúrákon belül működő nagyhatalmú ágensek nem képesek önmagukban e struktúrák létrehozására, irányítására vagy megszüntetésére – hatalmuk gyakorta maga is strukturális termék –, a retrospektív felelősség szempontjából tehát státuszuk nem különbözik az igazságtalan struktúrákhoz hozzájáruló többi egyénétől és csoportétól.⁷

Ám még ha ezt el is fogadjuk, akkor is felvethetők további érvek a strukturális igazságtalanságért viselt retrospektív felelősség mellett. Martha Nussbaum már a Young könyvéhez írt előszavában felveti, hogy a prospektív felelősség teljesítésének múltbeli

⁶ A kapitalizmus és a fosszilis energiaforrások kapcsolatáról lásd: Malm (2016), illetve Szigeti (2019).

⁷ Ez azonban szintén nem jelenti, hogy a nagyvállalatokra nem helyezhetők olyan terhek, amelyek e strukturális igazságtalanságok felszámolásához, a youngi prospektív felelősség teljesítéséhez szükségesek, például adóztatás, feldarabolás, sztrájk vagy szabotázs útján.

elmulasztásáért igenis tulajdoníthatunk retrospektív felelősséget bizonyos egyéneknek és csoportoknak (Nussbaum 2011, vö.: Neuhäuser 2014). Ám ismét fontos látni, hogy a prospektív felelősség teljesítésének elmulasztásáért és magáért a strukturális igazságtalanságért viselt retrospektív felelősség két külön dolog. Helytelen, ha elmulasztalak kihúzni a folyóból, amelyben fuldokolsz, de másként, mintha én magam löktelek volna bele.

A Young nézetével szembeni legerősebb érvet alighanem Andrea Sangiovanni (2018) fogalmazza meg Derek Parfit (1986) egy gondolat kísérlete nyomán: képzeljük el, hogy ezer kínoz ezer áldozatot kínozz, embertelen szenvedést okozva mindannyiuknak. A kínozó tevékenysége nyilvánvalóan helytelen. Képzeljük el azonban egy alternatív helyzetet. Ahelyett, hogy egy kínozó egyetlen áldozatot vetne alá közvetlen kínozásnak, minden kínozó kap egy-egy gombot. Ha a gombot megnyomja, minden egyes áldozat egy apró, önmagában érzékelhetetlen áramütést kap. Ha minden kínozó egyszerre kezdi nyomogatni a gombokat, az áldozatok ugyanazokat a kínozókat élik át, mint az első esetben. Mármost az egyes kínozóknak önmagukban ártalmatlan, érzékelhetetlen hozzájárulást tesznek csupán az áldozatok kínozóikhoz. Parfit azonban amellett érvel, hogy ennek ellenére ugyanúgy retrospektív felelősséget kell tulajdonítanunk nekik a kínozásért mint az első esetben.

Sangiovanni úgy véli, a strukturális igazságtalanság esete közvetlenül analóg az ártalmatlan kínozó Parfit-féle gondolat kísérletével. Az igazságtalan társadalmi struktúrák létrehozásához és fenntartásához hozzájáruló egyének mind egyenként ártalmatlan, alkalmasint érzékelhetetlen hozzájárulást tesznek azokhoz a nagyléptékű mintázatokhoz, amelyek összességükben igazságtalanság áldozataivá tesznek sérülékeny társadalmi csoportokat. Ahogyan az ártalmatlan kínozó, úgy az igazságtalan struktúrákhoz hozzájáruló egyének is retrospektív felelősséget viselnek: feladatuk nem csupán az e struktúrák felszámolására irányuló prospektív felelősség teljesítése, hanem jogosan számoltathatjuk el őket és követelhetünk tőlük kompenzációt a strukturális igazságtalanság által okozott károkért.

Maeve McKeown (2018) Young álláspontjának védelmében kétségbe vonja a strukturális igazságtalanság és a Parfit-féle ártalmatlan kínozó között vont párhuzam helyességét: az ártalmatlan kínozó esetében az egyes egyének hozzájárulása a végeredményhez *közvetlen*, míg a strukturális igazságtalanságot fenntartó egyének esetében *közvetett*. A gomb lenyomása az ártalmatlan kínozó esetében közvetlenül vezet az áldozatok kínozóiknak növekedéséhez, míg az igazságtalan társadalmi struktúrákat fenntartó megannyi hétköznapi interakció csupán sok áttételen keresztül közvetítő ágensek – egyének, csoportok és intézmények közvetítése által – vezet igazságtalan eredményekhez. Éppen ezért, míg az ártalmatlan kínozó feladata csupán annyi, hogy felhagyjanak ártalmas tevékenységükkel, a strukturális igazságtalanság

megszüntetéséhez új cselekvés- és gondolkodásmódok, új társadalmi gyakorlatok kidolgozása szükséges.

Úgy vélem azonban, hogy McKeown válaszát nem tarthatjuk kielégítőnek. Bár az ártalmatlan kínzók esetében a gombnyomás valóban közvetlenül vezet az áldozatok kínjainak növekedéséhez, e növekedés minden egyes gombnyomás esetében érzékelhetetlenül kicsi. Az ártalmatlan kínzók által előidézett szenvedés szintén csak megannyi további személy – a többi kínzó – közvetítő ágenciája által jön létre. Szintén megkonstruálhatjuk a gondolatkísérletet úgy, hogy a kínzás megszüntetése komoly életmódbeli változtatásokat igényeljen, társadalmi gyakorlatokba ágyazódjon. Maga Sangiovanni egy olyan példát ajánl, ahol az ártalmatlan kínzók nem pusztán a kínzás szadista örömméért vesznek részt e káros és igazságtalan gyakorlatban, hanem azért, mert a lakásuk villanykapcsolóit összekötötték a kínzást megvalósító apparátussal, így ha fel akarják kapcsolni a lámpát a nappalijukban, kénytelenek apró áramütést mérni a kínzás áldozatára. Ebben az esetben a probléma megoldása komoly befektetést, a villanykapcsolók újradrótozását, vagy egy villanyvilágítás nélküli életforma bevezetését igényelné tőlük.

Mindazonáltal úgy vélem McKeown válasza jó úton indul el: az ártalmatlan kínzók és a strukturális igazságtalanság analógiáját valóban azért kell elvetnünk, mert az utóbbi esetben az igazságtalan végkimenetel számtalan további egyén komplex társadalmi folyamatokba ágyazott közvetítő ágenciája révén áll elő. McKeown azonban nem mutatja meg, mi ennek a komplex közvetítésnek a morális jelentősége. E szakasz hátralévő részében erre teszek kísérletet. Vegyük a következő példát. Ha $P1$ lőfegyvert ad át Q -nak annak teljes tudatában, hogy Q ezzel gyilkosságot készül végrehajtani R ellen. Ezután Q valóban megöli R -t. $P1$ -t nyilvánvalóan retrospektív morális felelősség terheli a gyilkosságért, bűnsegédként alighanem büntetőjogi felelősséggel is bír. Tegyük fel azonban, hogy $P2$ egy fegyverüzlet tulajdonosa X városban, aki bár mindenben teljesíti a hatályos jogszabályok előírásait és minden tőle telhetőt megtesz, hogy az általa árult fegyverek ne kerüljenek bűnözők kezébe, X város bűnözési statisztikái alapján mégis tudja, hogy előbb-utóbb a dolgok szerencsétlen alakulása folytán valamelyik általa eladott fegyvert végül gyilkosságra fogják használni. Tegyük fel, hogy $P2$ elad egy fegyvert Q -nak, amelyet aztán Q valóban gyilkosságra használ fel, megöli R -t. Alighanem $P2$ -t kevésbé tartanánk felelősnek az elkövetett gyilkosságért mint $P1$ -et, ha egyáltalán annak tartanánk. Tegyük fel továbbá, hogy $P3$ egy fegyver nagykereskedő, aki $P2$ -höz hasonló fegyverárusokat lát el. Tegyük fel, hogy a Q -nak $P2$ által eladott fegyvert $P3$ szolgáltatta. Vajon $P3$ bír bármiféle

morális felelősséggel a *Q* által elkövetett gyilkosságért? Ha igen, akkor is minőségi különbség áll fenn az ő, valamint a gyilkos, vagy akár a bűnsegéd felelőssége között.⁸

A *Q* által elkövetett gyilkosság ugyanúgy számtalan különféle ágens – például *P2* és *P3* – közbenjárása révén valósulhatott csak meg, ahogyan az ártalmatlan kínzók áldozatának megkínzása. Világos azonban, hogy *P2* és *P3* hozzájárulása a *Q* által elkövetett gyilkossághoz egészen más természetű, mint az ártalmatlan kínzók hozzájárulása. Az olyan ágensek, mint *P2* és *P3* nem felelősek azért, hogy *Q* megölte *R*-t. Elsősorban azért terheli őket felelősség, mert részt vesznek egy olyan környezet – ha úgy tetszik, egy olyan társadalmi struktúra – létrehozásában és fenntartásában, amelyben az olyan személyek, mint *R* nagy eséllyel válnak fegyveres erőszak áldozatává. *P2* és *P3* felelőssége sokkal inkább tekinthető analógnak az igazságtalan társadalmi struktúrákat fenntartó egyének felelősségével, azzal a különbséggel, hogy a strukturális igazságtalanság esetében *Q*-nak gyakran nincs megfelelője, nincs egyetlen egyén, aki szándékos cselekedetek által aktuális igazságtalanságra váltaná az igazságtalan társadalmi struktúrák által bizonyos csoportokra rótt kiszolgáltatottságot és sérülékenységet. Ehelyett az igazságtalanság – ahogy például Anna esetében is – gyakran személytelen folyamatok eredményeként aktualizálódik. Ezeknek az igazságtalanságoknak az egyes eseteiért – például azért, hogy Anna lakhatási nehézségekkel néz szembe – a struktúrák fenntartásához hozzájáruló egyének ugyanúgy nem viselnek retrospektív felelősséget, ahogy *P2* és *P3* sem visel ilyen fajta felelősséget *R* haláláért – ilyen felelősség csak *Q*-t terheli, a strukturális igazságtalanságok esetében pedig senkit sem.⁹ Felelőségük teljes egészében prospektív: a feladatuk az általuk létrehozott igazságtalan viszonyok felszámolása, de nem kérhetők számon, és nem követelhető tőlük jóvátétel a szóbanforgó igazságtalanságokért. Úgy gondolom, hogy mindez kellőképpen megvilágítja, miként védhető meg Young elmélete Sangiovanni ellenvetésével szemben.

Társadalmi kapcsolat

Young elméletvel szemben szokás felhozni egy második ellenvetést is, amely szerint ez az elmélet helytelenül jelöli meg a *társadalmi kapcsolatot* a strukturális igazságtalanságért viselt

⁸ A bűnrészesség és bűnsegély által felvetett filozófiai kérdésekről részletesebben lásd Kutz (2000), valamint Leopra-Goodin (2013).

⁹ Sajátos problémát jelentenek azok az esetek, amelyeket *strukturálisan elősegített interakciós igazságtalanságként* írhatunk le. Így például a családon belüli erőszak egy olyan interakciós igazságtalanság, amelyet az olyan igazságtalan társadalmi struktúrák, mint a patriarchátus lehetővé tesznek és elősegítenek. Ilyen esetekben nyilvánvalóan beszélhetünk az elkövetők retrospektív felelőségéről, felmerül azonban a kérdés, hogy a prospektív felelőségen túl terheli-e retrospektív felelősség az igazságtalan struktúrát fenntartó, de közvetlenül nem bűnrészes embereket ilyen esetekben. Ezt a kérdést itt nem áll módomban részletesen vizsgálni.

felelősség alapjaként. A társadalmi kapcsolat ugyanis *irreleváns* prospektív felelősségünk szempontjából (Gunnemyr 2020). Ha valaki fulldoklik előttem a tóban, nem az számít, kapcsolódtam-e azokhoz az eseményekhez, része voltam-e annak az oksági láncnak, amely odáig vezetett, hogy az illető beesett a tóba. Egyedül az számít, *képes vagyok-e* a segítségére sietni. Ha igen, kötelességem megtenni. Ugyanígy, ha képes vagyok tenni valamit a strukturális igazságtalanságok felszámolásáért, legalábbis *pro tanto* felelősség terhel engem azért, hogy tegyek valamit függetlenül attól, hogy fennáll-e bármiféle társadalmi kapcsolat köztem és az igazságtalan társadalmi struktúrák között.¹⁰ Ez az elmélet számos előnnyel jár. Egyrészt Young elméletével szemben nem követeli meg, hogy bármilyen prospektív felelősséget tulajdonítsunk a strukturális igazságtalanságok – érdemi cselekvőképességgel nem rendelkező – *áldozatainak*,¹¹ másrészt pedig nem csak megengedi, de elő is írja, hogy olyan igazságtalan struktúrák felszámolásában is részt vegyünk, amelyekben nem vagyunk közvetlenül érintettek – így még ha mi magunk „kivonulunk” is az igazságtalan társadalmi struktúrákból, kivonjuk magunkat azokból a társadalmi, politikai, gazdasági gyakorlatokból, amelyek kitermelik a strukturális igazságtalanságokat, ezzel akkor sem mentettük fel magunkat a strukturális igazságtalanságok felszámolására irányuló kollektív politikai cselekvés felelőssége alól.

Megvédhető-e Young elmélete ezekkel az ellenvetésekkel szemben? Mindenekelőtt azt a kérdést kell feltennünk, vajon implikálja-e Young elmélete azt az állítást, hogy a társadalmi kapcsolat szükséges és elégséges feltétele a prospektív felelősségnek. Az elmélet egy ilyen erős olvasata természetesen nem inkohereus, de úgy vélem, semmi nem indokolja annak elfogadását. Young elméleti célkitűzéseivel teljes mértékben összhangban áll az a gyengébb állítás is, miszerint a társadalmi kapcsolat pusztán elégséges feltétele a prospektív felelősségnek, megengedve, hogy más tényezők, például az előbb említett képesség szintén ilyen fajta felelősség alapjául szolgáljanak. Ekkor persze további kérdések merülnek fel. Például, ha képes vagyok arra, hogy vagy *S1* vagy *S2* igazságtalan társadalmi struktúra felszámolásához járuljak hozzá, de mindkettőhöz nem, miközben *S1*-hez társadalmi kapcsolat fűz, de *S2*-höz nem, akkor hogyan döntsek, *ceteris paribus* melyik igazságtalan társadalmi struktúra felszámolását van erősebb indokom támogatni? Az ilyen problémák megoldásához azt az alapvetőbb kérdést kell tisztáznunk, hogy mi is pontosan a társadalmi kapcsolat morális relevanciája. Miért számít – prospektív felelősségem szempontjából –, hogy kapcsolatban

¹⁰ Egy ilyen elvet ajánlanak például a klímaváltozás elleni küzdelem terheinek elosztására a *képesség szerinti fizetés elvének* (Ability to Pay Principle) képviselői, ld. Shue (2014).

¹¹ Az áldozatok felelősségének problémájáról lásd: Ypi–Jugov (2019), illetve Goodhart (2017).

állok-e egy igazságtalan társadalmi struktúrával, hozzájárulok-e annak fenntartásához vagy sem?

Egy lehetséges álláspont szerint a társadalmi kapcsolat mint *oksági kapcsolat* képezi az igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolásáért viselt prospektív felelősség alapját. Az előbbi példát alapul véve: *S1* és *S2* között az a különbség, hogy *S1* létrehozásában és fenntartásában oksági szerepet játszom, míg *S2* esetében ez nem igaz. Így az *S1* felszámolására vonatkozó indokaim különböznek az *S2* felszámolására vonatkozó indokaimtól. Az elképzelés bizonyos fokig meggyőzőnek tűnik: ha ketten fulldokolnak a tóban és az egyiküket én löktem be, míg a másik balszerencséjéhez semmi közöm sem volt, úgy ennek alighanem befolyása van arra, hogy melyiküket kell megkísérelnem elsőként kimenteni. Nem biztos, hogy mindig az élvez elsőbbséget, akinek a balsorsában oksági szerepet játszottam – előfordulhat például, hogy a másik nagyobb veszélyben van, ez pedig összességében az ő javára billentheti a mérleget –, ám oksági szerepem mégis *számít*, befolyást kell, hogy gyakoroljon mérlegelésemre. Az oksági szerep azonban önmagában alighanem elégtelen az igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolásáért viselt prospektív felelősség megalapozásához. Tegyük fel például, hogy *X* társadalomban a menekültek sajátos strukturális igazságtalanság áldozatai. Szintén tegyük fel, hogy *X*-be azért érkeznek *Y* felől menekültek, mert *Y* ellen *Z* igazságtalan megszálló háborút folytat. *Z* hadsergének főparancsnokai oksági kapcsolatban állnak azzal a strukturális igazságtalansággal, amelyet az *Y* felől érkező menekültek *X*-ben elszenvednek – eleve miattuk válnak menekültekké. Kétséges, hogy ez az oksági kapcsolat *önmagában* megalapozna valamiféle prospektív felelősséget az *X* társadalomban fennálló igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolására. *Z* tábornokainak feladata az igazságtalan háború beszüntetése, az *Y*-ban okozott károk jóvátétele, de nem az *X*-béli társadalmi struktúrák megreformálása.

Nem mindenfajta oksági kapcsolat releváns tehát – bizonyos típusú oksági kapcsolatok relevánsak: ezek konstituálják azt a társadalmi kapcsolatot, amely Young szerint megalapozza az igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolásáért viselt prospektív felelősséget. Milyen fajta oksági kapcsolatok számítanak? McKeown (2018) fent idézett cikkében amellel érvel, hogy Young elméletében nem egyszerűen az igazságtalan társadalmi struktúrák fenntartásához való oksági hozzájárulás számít a prospektív felelősség megalapozásában, hanem specifikusan az igazságtalan struktúrák *reprodukciójához* való hozzájárulás. Ahogy az első szakaszban írtam, a strukturális igazságtalanságok a társadalomban előforduló megannyi emberközi interakcióban szisztematikusan fellépő mintázatok, gyakorlatok eredményei. E mintázatok és gyakorlatok csupán azáltal léteznek, hogy a társadalom tagjai újra és újra bizonyos módon, meghatározott – írott és íratlan – szabályok mentén lépnek érintkezésbe egymással. Így minden

alkalommal, mikor valaki ezen érintkezési módok mentén, e gyakorlatok keretein belül lép interakcióba másokkal, hozzájárul a társadalmi struktúrákat konstitutáló nagyléptékű viselkedési mintázatok reprodukciójához. De miben áll pontosan ezeknek a hozzájárulásoknak a morális jelentősége? Elvégre láttuk, hogy pusztán ez a hozzájárulás nem ró retrospektív felelősséget az egyénekre a strukturális igazságtalanságért. Miért róna tehát rájuk prospektív felelősséget?

Corwin Aragon és Alison Jaggar (2018) úgy vélik, az igazságtalan társadalmi struktúrák reprodukciójához, újratermeléséhez való hozzájárulás sajátos erkölcsi státuszt, a *strukturális bűnrészesség* státuszát ruházza az egyénre:

„társadalmi szerepek és elvárások közös rendszere olyan viselkedési szokások kialakítására bátorítja az embert, amelyek visszatükrözik azokat a tágabb viselkedési mintázatokat, amelyek a fennálló társadalmi gyakorlatokat konstituálják. Amikor a társadalmi struktúrák igazságtalanok, arra vezetik [orient] az egyéneket, hogy újra meg újra felmutassák [re-enact] az igazságtalanságot, és mikor az egyének az igazságtalan struktúrákhoz alkalmazkodó gondolkodásbeli, érzelmi és cselekvési habitussá vált diszpozícióik szerint járnak el, bűnrészessé válnak e struktúrák igazságtalanságában.”
(Aragon–Jaggar 2018. 450 – fordítás tőlem.)

Aragon és Jaggar fontos összefüggésre világít rá: az igazságtalan társadalmi struktúrákat konstitutáló gyakorlatokban való részvételünk által nem egyszerűen okságilag járunk hozzá a strukturális igazságtalansághoz, de viselkedésünkben mintegy felmutatjuk és bizonyos fokig affirmáljuk is ezt az igazságtalanságot. De mit jelent pontosan az, hogy ezáltal a „strukturális bűnrészesség” státuszát vonjuk magunkra? Elvégre az előző szakaszban éppen amellel érveltem, hogy meg kell különböztetnünk a strukturális igazságtalanságért viselt prospektív felelősség erkölcsi státuszát a bűnrészesség vagy bűnsegéd státuszától – ebben egyébiránt Young álláspontját követem. Ha Aragon és Jaggar a strukturális bűnrészességet a bűnrészesség egy aleseteként érti, úgy nézetük – úgy vélem – nem tartható. Ha azonban a kifejezés pusztán metafora, úgy további kifejtést igényel.

Hogyan fejthetjük ki pontosabban e fogalmat? A legígéretesebb megoldást a *relációs kár* vagy *viszonykár* fogalmának bevezetésében látom. Erik Malmqvist és Szigeti András (2019) ezt a fogalmat a kizsákmányoló munkaviszonyok – például az úgynevezett izzasztóműhelyek Young (2004) által is elemzett esetének¹² – elemzésére használják fel. Amellel érvelnek, hogy a kizsákmányoló munkaviszonyokban az egyént nem csupán az a kár éri, hogy elesik bizonyos

¹² Az izzasztóműhelyek és a kizsákmányolás problémájáról lásd továbbá: Meyers (2004), illetve Powell-Zwolinski (2012).

bevételtől – amelyre egy nem kizsákmányoló munkaviszonyban szert tehetne –, vagy hogy a kizsákmányoló uralma alá kerül, kiszolgáltatottá válik önkényes akaratának; a kizsákmányoló és kizsákmányolt áldozata közt fennálló emberközi viszony egyúttal elfogadhatatlan elvekre alapul: e viszony alapja ugyanis nem az egyének közti egyenlőség, kölcsönösség vagy tisztelet. Ellenkezőleg: ez egy olyan viszony, amely explicite a kizsákmányolt sebezhetőségének affirmálására épül. Ez pedig azt jelenti, hogy a kizsákmányolás áldozata az előbbieken felül egy sajátos *relációs kárt* is elszenved, emberközi viszonyai, különösen a kizsákmányolóval való viszonyának erkölcsi minősége sérül.

Malmqvist és Szigeti elméletében a kizsákmányoló viszonyokban fellépő relációs kár áltál jön létre, hogy a kizsákmányoló kihasználja a kizsákmányolt – akár strukturális okokra visszavezethető – sebezhetőségét, kiszolgáltatottságát. Az így létrejött viszonykár átterjedhet a kizsákmányolásban résztvevő, ahhoz hozzájáruló további felek – például a kizsákmányolásban részt nem vevő, de azt segítő, vagy a kizsákmányolás által kedvezményezett – esetére is. De mennyiben alkalmazható ez az elmélet a strukturális igazságtalanság eseteire? Úgy tűnik ugyanis, hogy Malmqvist és Szigeti elemzésében a viszonykár létrejöttében kulcsszerepe van a kizsákmányoló viszony megteremtésének, azaz egy *interakciós igazságtalanságnak*. Ha egy strukturális igazságtalanság interakciós igazságtalanság nélkül áll elő, vajon beszélhetünk-e relációs károkról? Úgy gondolom, igen, és éppen Aragon és Jaggar fent idézett elemzése segít belátni, miként. Míg a kizsákmányoló azáltal idézi elő a szóban forgó viszonykárt, hogy visszaél a kizsákmányolt sebezhető pozíciójával, az igazságtalan társadalmi struktúrák reprodukciójában résztvevő egyének azáltal hoznak létre viszonykárokat, hogy az igazságtalan társadalmi struktúrákat konstitutáló gyakorlatokban való részvételükkel afirmálják azokat az igazságtalan elveket, amelyek e gyakorlatokban kifejezésre jutnak. Visszatérve tehát *S1* és *S2* esetére: a lényeges különbség a kettő között az, hogy *S1* esetében cselekvésemmel, az *S1*-et fenntartó társadalmi gyakorlatok reprodukciójával egyúttal az *S1* által érintett társadalom tagjaihoz fűződő viszonyomat is károsítom, egy olyan relációs kárt okozok, amely *S2* esetében – ahol semmilyen viszony nem fűz engem az *S2* által érintett személyekhez – nincs jelen, és amely ezért érdemben befolyásolhatja mérlegelésemet.

De vajon nem jelenti-e ez, hogy mégis csak tulajdoníthatunk retrospektív felelősséget az igazságtalan struktúrákkal társadalmi kapcsolatban álló egyéneknek? Hiszen az igazságtalan társadalmi struktúrákhoz kapcsolódó relációs károk létrehozása és fenntartása olyan jogtalanságnak tűnik, amiért retrospektív felelősséget viselhetünk. Ez azonban mintha ellentmondana Young azon központi állításának – amelyet az előző szakaszban védelmeztem –, hogy a strukturális igazságtalanságokért nem viselünk retrospektív felelősséget. Hogyan

oldható meg ez a probléma? A válasz abban a felismerésben rejlik, hogy bár az igazságtalan társadalmi struktúrához fűződő társadalmi kapcsolatunk által előidézett relációs károkért retrospektív felelősséget viselünk, magáért a strukturális igazságtalanságért nem. Különbséget kell tennünk ugyanis kétféle kár vagy jogtalanság között, amely a strukturális igazságtalanság áldozatait éri. Az egyik maga a strukturális igazságtalanság: az, hogy a társadalmi struktúrák igazságtalanul hátrányos pozícióba helyezik őket. A másik a viszonykár, amely a társadalom tagjaihoz fűződő viszonyukban áll elő: az, hogy a társadalom többi tagja elfogadhatatlan elvek mentén lép velük interakcióba. Ez két egymástól különböző jogtalanság. Az Annát ért strukturális igazságtalanság abban áll, hogy nincs hol laknia. Ez a közvetlen materiális depriváció, a lakhatáshoz való hozzáférés hiánya a jogtalan kár, amely az igazságtalan társadalmi struktúrában elfoglalt helye révén éri őt. Másrészt azonban Annát viszonykár is éri: mikor a társadalom tagjai az igazságtalan társadalmi struktúrákkal összhangban – ezáltal azokat fenntartva és újratermelve – lépnek érintkezésbe vele, cselekvésükkel olyan elveket fejeznek ki, amelyek összeegyeztethetetlenek az Annának méltósággal bíró erkölcsi lényként kijáró tisztelettel. Ebből azonban nem következik, hogy az ezen elvek szerint működő társadalmi struktúrák által létrehozott igazságtalan állapotokért – például, hogy Annának nincs hol laknia – is retrospektív felelősséget viselnének.

A főbérlo, aki nem adja ki piaci ár alatt Annának a lakását, cselekvésével olyan elveket fejez ki – még ha nem is tud róla –, amelyek összeegyeztethetetlenek az Annának kijáró tisztelettel. De Anna lakhatása nem azért kerül veszélybe, mert ez a bizonyos főbérlo nem adta ki neki ezt a bizonyos lakást piaci ár alatt – Anna lakhatása a háttérben működő társadalmi struktúrák miatt kerül veszélybe. Természetesen az e társadalmi struktúrákat fenntartó egyes cselekedetek mindegyike – amennyiben nem irányul e struktúrák megváltoztatására – egyúttal viszonykárt is előidéz. De a strukturális igazságtalanság nem redukálható a viszonykára. A strukturális igazságtalanság, amelyet Anna elszenved, a jogtalanság egy az egyes viszonykárok előidézésétől és fenntartásától különböző instanciája.

Meglehet, bizonyos esetekben – sőt: sok esetben – a viszonykár a strukturális igazságtalanság egy *eleme*. A strukturális igazságtalanságok áldozatai jellemzően nem csupán materiális vagy redisztributív, hanem rekognitív, elismerési károkat is elszenvednek (vö: Fraser 2008), és ez utóbbiaknak részét képezhetik az itt tárgyalt viszonykárok. Ilyen esetekben könnyen meglehet, hogy a strukturális igazságtalanságok felszámolásának olykor elengedhetetlen eleme e viszonykárok helyreállítása, ez pedig alkalmasint magában foglalhat bizonyos jellegű elszámoltatást, kompenzációt vagy reparációt. Az ilyen *strukturális reparáció* célja azonban – ahogy Catherine Lu (2017) helyen megjegyzi – nem a bűnösök megbüntetése, a hibáztathatók

elszámoltatása, hanem a társadalmi igazságtalanságok által megkárosított személyközi viszonyok, az ezen igazságtalanságok által előidézett bizalomhiány és elidegenedés megszüntetése.

A viszonykárókért viselt retrospektív felelősség tehát továbbra sem magáért a strukturális igazságtalanságért viselt felelősség. Felvethető azonban, hogy az itt bemutatott elmélet továbbra sem kompatibilis Young nézetének bizonyos sarkalatos elemeivel. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy az itt tárgyalt viszonykárókért retrospektív felelősséget viselünk, akkor – úgy tűnik – fel kell adnunk Young azon nézetét, miszerint a strukturális igazságtalanságok előállhatnak erkölcsileg kifogásolhatatlan egyéni cselekvések eredményeként. Ha a strukturális igazságtalanságokhoz való hozzájárulással viszonykárt idézünk elő, úgy minden ilyen esetben erkölcsileg megengedhetetlenül járunk el. Erre az ellenvetésre a következő választ adhatjuk. Egyrészt érdemes felidézni, hogy Young elmélete megengedi, de nem követeli meg, hogy a strukturális igazságtalanság önmagában ártatlan és megengedhető cselekvések összességéként álljon elő: az elmélet összefér azzal az állítással, hogy bár ez az *elvi* lehetőség fennáll, a valóságban a strukturális igazságtalanságok létrehozásában megengedhető és megengedhetetlen cselekvések egyszerre szerepet játszanak. Már láttuk, hogy ebből nem következik, hogy az ezen cselekvéseket végrehajtó egyének retrospektív felelősséget viselnének magáért a strukturális igazságtalanságért.

Másrészt érvelhetünk úgy, hogy sok esetben bár a viszonykár előidézése *prima facie* helytelen, felmentő körülmények mégis megengedhetővé, bocsánatosá tehetik azt. Sok esetben bár bizonyos értelemben képesek lennénk nem az igazságtalan társadalmi struktúrákkal konformitásban eljárni, a velük való egyéni szembe szegülés túlságos terhet róna az egyénre. Köteles-e a több műszakban dolgozó, saját gyerekeiért is felelős kórházi ápoló, miután elhunyt szüleitől egy apró lakást örököl, azt piaci ár alatt Anna rendelkezésére bocsátani ahelyett, hogy a magasabb bérleti díjat saját családja anyagi gondjainak megoldására fordítaná? Aligha gondolnánk, hogy így van. Bár azzal, hogy megtagadja Annától a kedvezményes bérleti díjat hozzájárul az Anna lakhatását jogtalanul veszélybe sodró igazságtalan társadalmi struktúrák fenntartásához, és relációs kárt idéz elő önmaga és Anna között, döntése mégis megengedhető – körülményei felmentést adnak a számára. Ez persze nem jelenti, hogy minden főbérelő – vagy a struktúra fenntartásában érintett minden ágens – ilyen fajta felmentéssel bír. Ám ahogy korábban hangsúlyoztam: Young elmélete ezt nem is követeli meg – az elmélet összefér azzal, hogy a strukturális igazságtalanság minden valóságos esete erkölcsileg megengedhető és megengedhetetlen egyéni cselekvések együttes eredményeként álljon elő. Szintén fontos szem előtt tartanunk, hogy az ápoló felmentése nem teljesskörű: nem feltétlen menti fel őt a

strukturális igazságtalansággal kapcsolatos minden fajta cselekvés kötelessége alól – továbbra is *prospektív* felelősséggel bír, és pedig éppen az Annához fűződő relációs kár *prima facie* helytelen volta miatt. A kedvezményes bérleti díj megtagadása megengedhető volt ugyan, de mert ezzel hozzájárult az igazságtalan lakhatási struktúrák fenntartásához és Annával szemben viszonykárt idézett elő, prospektív felelősségre tett szert arra, hogy másokkal együtt működve – lehetőségeihez mérten – munkálkodjon e struktúrák megváltoztatásáért.

Konklúzió

A strukturális igazságtalanság fogalmának legnagyobb hatású elméletét az elmúlt évtizedekben Iris Marion Young fejtette ki. Jóllehet, ez ellen az elmélet ellen számtalan ellenvetést sorakoztattak fel, a fentiekben azt igyekeztem megmutatni, hogy Young elképzelései megvédhetők e kihívásokkal szemben, és azok a mai napig a legjobb keretrendszert nyújtják a strukturális igazságtalanság és a hozzá kapcsolódó felelősség elemzésére. Társadalmainkat megannyi igazságtalan struktúra hatja át: a patriarchátus, az igazságtalan osztályviszonyok, a strukturális rasszizmus, a klímaváltozás káros hatásainak való kitettség strukturális egyenlőtlenségei, és így tovább. Mindezek olyan igazságtalanságok, amelyekről nem egyetlen személy vagy csoport tehet, hanem az a mód, ahogyan a társadalom tagjai – sőt a globalizáció által egybefogott megannyi különféle világrész társadalmainak tagjai – érintkezésbe lépnek egymással. E miriád egyenként hol ártalmas, hol ártalmatlan, hol igazságos, hol igazságtalan interakció összeadódva olyan nagyléptékű mintázatokat szül, amelyek meghatározott pozíciókba rendezik az egyéneket, és e pozíciók között hatalmat, javakat, előnyöket és hátrányokat osztanak el. Mikor ez az elosztás igazságtalan, strukturális igazságtalanságról beszélünk. Mindannyiunk felelőssége, hogy ezeket az igazságtalan társadalmi struktúrákat felszámoljuk és igazságosakkal helyettesítsük őket. Nem azért, mert retrospektív felelősséget viselnénk értük, mert a mi egyéni bűnünk lenne, hogy társadalmunk fölénk tornyosuló szerkezete igazságtalan. A strukturális igazságtalanság elleni küzdelemben a célunk nem lehet a bűnösök megbüntetése, a számonkérés, a retribúció. A strukturális igazságtalanságok elleni küzdelem alapja, hogy mind prospektív felelősséget viselünk azért, hogy a világ és a társadalom, amelyet magunk után hagyunk igazságosabb legyen annál, mint az, amelyet a múltból örököltünk.

Bibliográfia

Anderson, Elizabeth. 2010. *The Imperative of Integration*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Andorka Rudolf. 2006. Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris.
- Aragon, Corwin–Alison M. Jaggar. 2018. “Agency, Complicity, and the Responsibility to Resist Structural Injustice.” *Journal of Social Philosophy* 49 (3): 439–460.
- Barry, Christian, and Luara Ferracioli. 2013. “Young on Responsibility and Structural Injustice.” *Criminal Justice Ethics* 32 (3): 247–57.
- Éber Márk Áron. 2020. A csepp: A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete. Budapest: Napvilág.
- Eckersley, Robyn. 2016. “Responsibility for Climate Change as a Structural Injustice.” In *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*, edited by Teena Gabrielson, Cheryl Hall, John M. Meyer, and David Schlosberg, 346–61. Oxford: Oxford University Press.
- Fraser, Nancy. 2008. Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt szocializmus korában. In *Rasszizmus a tudományban*. Kende Anna és Vajda Róza (szerk.). Budapest: Napvilág, 337–387.
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory*. London: Plagrove Macmillan.
- Goodhart, Michael. 2017. “Interpreting Responsibility Politically.” *Journal of Political Philosophy* 25 (2): 173–95.
- Griffin, Paul et al. 2017. The Carbon Majors Database: CDP Carbon Majors Report. CDP Worldwide. URL=<https://climateattribution.org/resources/carbon-majors-report-2017/>
- Gunnemyr, Mattias. 2020. Why the Social Connection Model Fails: Participation is Neither Necessary nor Sufficient for Political Responsibility. *Hypatia* 35(4): 567–586.
- Haslanger, Sally. 2016. “What is a (social) structural explanation?” *Philosophical Studies* 173: 113–130.
- Haslanger, Sally. 2018. “What Is a Social Practice?” *Royal Institute of Philosophy Supplement* 82: 231–47.
- Hayward, Clarissa R. 2017. “Responsibility and Ignorance: On Dismantling Structural Injustice.” *The Journal of Politics* 79(2): 396–408.
- Jugov, Tamara. 2017. “Individuelle Verantwortung für globale strukturelle Ungerechtigkeiten: Eine machttheoretische Konzeption”. *Zeitschrift Für Praktische Philosophie* 4 (1):151-182
- Jugov, Tamara–Lea Ypi. 2019. Structural Injustice, Epistemic Opacity, and the Responsibilities of the Oppressed. *Journal of Social Philosophy* 50: 7–27.
- Kutz, Christopher. 2000. *Complicity: Ethics and Law for a Collective Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lepora, Chiara, and Robert E. Goodin. 2013. *On Complicity and Compromise*. Oxford: Oxford University Press.
- Lu, Catherine. 2017. *Justice and Reconciliation in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malm, Andreas. 2016. *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. London: Verso.
- Malmqvist, Erik–Szigeti András. 2021. “Exploitation and Remedial Duties.” *Journal of Applied Philosophy* 38 (1): 55–72.
- Martin, J. L. 2009. *Social structures*. Princeton: Princeton University Press.
- McKeown, Maeve. 2018. “Iris Marion Young’s “Social Connection Model” of Responsibility: Clarifying the Meaning of Connection.” *Journal of Social Philosophy*. 49: 484–502.
- McKeown, Maeve. 2021. Structural injustice. *Philosophy Compass*, 16(7), e12757.
- Meyers, Chris. 2004. “Wrongful Beneficence: Exploitation and Third World Sweatshops.” *Journal of Social Philosophy* 35 (3): 319–33.
- Neuhäuser, Christian. 2014. “Structural Injustice and the Distribution of Forward-Looking Responsibility.” *Midwest Studies in Philosophy* 38 (1): 232–51.
- Nussbaum, Martha. 2011. Foreword. Iris Marion Young, *Responsibility for Justice*. Oxford: Oxford University Press. ix–xxv.

- Nuti, Alasia. 2019. *Injustice and The Reproduction of History: Structural Inequalities, Gender and Redress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parekh, Serena. 2011. "Getting to the Root of Gender Inequality: Structural Injustice and Political Responsibility." *Hypatia* 26 (4): 672–89.
- Parfit, Derek. 1986. *Reasons and Persons*. Oxford: Oxford University Press.
- Powell, Benjamin–Matt Zwolinski. 2012. "The Ethical and Economic Case Against Sweatshop Labor: A Critical Assessment." *Journal of Business Ethics* 107 (4): 449–72.
- Powers, Madison–Ruth Faden. 2019. *Structural Injustice: Power, Advantage, and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Sangiovanni, Andrea. 2018. "Structural Injustice and Individual Responsibility." *Journal of Social Philosophy* 49 (3): 461–83.
- Shue, Henry. 2014. *Climate Justice: Vulnerability and Protection*, Oxford: Oxford University Press.
- Szigeti Attila. 2019. A kapitalocén – avagy mibe kerül az olcsó természet? *Fordulat* 25: 55-77.
- Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 2002. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, Iris Marion. 2004. "Responsibility and Global Labor Justice," *The Journal of Political Philosophy* 12, no. 4: 365–88.
- Young, Iris Marion. 2006a. "Responsibility and Global Justice: A Social Connection Model." *Social Philosophy and Policy* 23 (1): 102–30.
- Young, Iris Marion. 2006b. "Taking the Basic Structure Seriously." *American Political Science Association* 4 (1): 91–97.
- Young, Iris Marion. 2011. *Responsibility for Justice*. Oxford: Oxford University Press.